

Svitlana Prahova

LONGITUDINAL RESEARCH OF THE FRUSTRATION PHENOMENON OF STUDENTS OF DIFFERENT AGES

The article presents the results of longitudinal research of the frustration phenomenon among students of different ages. It is showed the dynamic of changes of types and directions of reactions of students of different ages in frustration situation for three years. It is confirmed the idea of the relative stability of reactions to frustration within the specified age category. It is reported the change in the dynamics of the responses of students for E-reactions (in direction) and ED-reactions – in the type closer to the last year of longitude.

The article reveals a complex and multilevel structure and nature of the phenomenon frustration. It is shown that crucial important value in the process of the emergence of frustrating conditions play motivational, behavioral, cognitive and emotional-volitional components of the human psyche. It is noted that for a holistic understanding of the phenomenon of frustration is necessary to distinguish between such categories as frustrator, the situation of frustration, frustration threshold, frustration that are interdependent in the overall structure of frustration occurrence.

The attention is focused on the fact that in general understanding the phenomenon of frustration can be considered a complex of structural-systematic formation that is cyclical in nature, which is multilevel and complex process transition from frustration to frustration.

Keywords: *the phenomenon of frustration, frustration theory, determinants, frustration situation, frustration reaction, longitudinal study.*

УДК 159.923.2

doi: 10.15330/ps.6.1.202-214

Олена Савченко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
savchenko.elena.v@gmail.com

ОЦІННО-МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається рефлексивна компетентність як інтегративне особистісне утворення, що формується в ході набуття суб'єктом рефлексивного досвіду при застосуванні різних форм рефлексивної активності, спрямованих на розв'язання визначених рефлексивних задач. У структурі рефлексивної компетентності оцінно-мотиваційний компонент виконує наступні функції: оцінку форм рефлексивної активності та її результатів, прогнозування можливих змін у процесі розв'язування проблемно-конфліктних ситуацій, визначення пріоритетних завдань подальшого розвитку себе як суб'єкта рефлексивної активності.

На когнітивному рівні функціонує система критеріїв оцінювання власних форм рефлексивної активності, яка характеризується ступенем когнітивної складності, що відображає рівень диференціації та інтеграції системи. Функціонування оцінно-мотиваційного компонента на метакогнітивному рівні забезпечує система здібностей до прогнозування власної активності. Особистісний рівень представлений системою життєвих задач на саморозвиток, які стимулюють суб'єкта докладати зусилля щодо розвитку в себе певних якостей, формування певних вмінь та знань. Розрізненість елементів компонента є індикатором незавершеності процесу формування його

внутрішньої структури, низький рівень інтеграції окремих складових не дозволяє системі ефективно компенсувати недорозвинені елементи. Найбільшу вагу у внутрішній структурі оцінно-мотиваційного компонента має показник сформованості системи здібностей до прогнозування власної активності, що підтверджує системотвірну функцію структур метакогнітивного рівня.

Ключові слова: рефлексивний досвід, рефлексивна компетентність, оцінно-мотиваційний компонент компетентності, когнітивна складність, прогностична здібність, життєве завдання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Склад та структура психічного утворення визначаються, згідно з основними положеннями системного підходу, тими функціями, які воно виконує в системах більш високого рівня організації. Так, серед основних функцій, які реалізує компетентність, М. О. Холодна визначила здатність виносити оцінні судження відносно певного об'єкта. Ми припустили, що до складу компетентності як цілісного утворення входить оцінно-мотиваційний компонент, функціонування якого і забезпечує оцінювання об'єктів за виокремленими критеріями, формування емпіричних прогнозів, які відображають імовірні напрями змін в об'єкті під впливом різнорідних факторів, та визначення життєвих задач як орієнтирів власного розвитку в майбутньому. Завдяки розвитку всієї системи компетентності та її оцінно-мотиваційного компонента суб'єкт здатен формувати судження відносно подій, що вже відбулися, та тих, які ще очікуються в майбутньому.

В структурі рефлексивної компетентності (інтегративного особистісного утворення, що формується в ході набуття суб'єктом рефлексивного досвіду при застосуванні різних форм рефлексивної активності, спрямованих на розв'язання визначених рефлексивних задач) оцінно-мотиваційний компонент виконує наступні функції: оцінка форм рефлексивної активності та її результатів, прогнозування можливих змін в процесі розв'язування проблемно-конфліктних ситуацій, визначення пріоритетних задач подальшого розвитку себе як суб'єкта рефлексивної активності.

Мета роботи – визначити особливості організації внутрішньої структури оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності особистості.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Екстраполяція знань, отриманих в минулому досвіді, на актуальні та майбутні події розширює часовий простір суб'єкта активності, формує зону смислових перспектив реалізації власного потенціалу. Саме завдяки розвитку здібностей до екстраполяції минуле суб'єкта через актуальні події пов'язується з майбутнім, формується часова перспектива як засіб "присутності" прогнозованого і запланованого майбутнього в сьогоденні" [5, с. 26]. Роботи відомих дослідників Б. Ф. Ломова та Є. М. Суркова, Л. О. Регуш, О. О. Сергієнко, С. Г. Геллерштейна, У. Найсера та ін. внесли вагомий вклад у дослідження екстраполяції та антиципації як важливих функцій свідомості суб'єкта. На зв'язок функцій оцінювання та прогнозування з мотивацією особистості вказували Л. І. Анциферова, Л. О. Регуш, М. Г. Потапова, Х.

Хекхаузен та ін. Так, Л. О. Регуш визначила, що мотивом прогностичної діяльності може виступати потреба "екстраполювати себе в майбутнє", потреба "виходити за свої межі" [4, с. 149]. Задоволення даної потреби, на думку Л. І. Анциферової, стає важливою детермінантою життєвого шляху та часової організації особистості.

Потреба особистості екстраполювати себе в майбутнє породжує протиріччя: невідповідність між даною потребою і актуальними можливостями, що, у свою чергу, сприяє формуванню нових мотивів, які спонукають особистість до активної діяльності, щоб зняти "протиріччя між небажаним сьогоднішнім і бажаним майбутнім" [4, с. 150]. Необхідність включення знань про майбутнє в життєдіяльність заради забезпечення готовності суб'єкта до імовірнісних подій – підгрунтя прогностичної активності суб'єкта. "Необхідність як мотив прогнозування виникає в силу того, що без знання про майбутнє неможливі адаптація до мінливих умов середовища, оптимальна саморегуляція поведінки, а тим більше активна перетворювальна діяльність" [4, с. 150].

М. Г. Потапова розглядала здібності до прогнозування, планування та проектування як форми вираження загальної здібності до "екстраполювання себе в майбутнє", розвиток якої дозволяє особистості ефективно вирішувати завдання на самовизначення за рахунок зниження рівня невизначеності та проблемності ситуації, підвищення ступеня самостійності. Дані здібності допомагають в реалізації таких функцій самовизначення: ідентифікації та утворенні особистісних смислів, формуванні адекватного "Я-образу" та перспектив його розвитку, побудові загальної моделі свого життєвого шляху та визначенні базових стратегій її реалізації [3].

У своїй моделі рефлексивної компетентності ми пов'язали функції оцінювання, прогнозування та мотивування в єдину ланку та припустили, що їх виконує єдиний компонент. Оцінно-мотиваційний компонент рефлексивної компетентності забезпечує можливість оцінювання власної активності та її результатів, винесення суджень про їх ефективність, визначення імовірних варіантів розвитку подій життєдіяльності та формування орієнтирів для подальшого саморозвитку. Ми виокремили три структурні складові даного компонента, які відповідають трьом рівням функціонування рефлексивної компетентності:

– систему критеріїв оцінки рефлексивної активності суб'єкта, функціонування якої забезпечує своєчасний моніторинг внутрішньої активності суб'єкта, оцінку її змістовних, процесуальних та результативних аспектів, на підставі чого приймаються рішення щодо корекції власних дій, продовження або припинення активності (когнітивний рівень);

– систему здібностей суб'єкта до прогнозування власної активності як сукупність мисленневих операцій, які забезпечують встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими елементами моделі "процесу розв'язування проблеми", формування моделей майбутнього результату, висування і перевірку припущень про можливі засоби долаття проблем, планування власних дій та ін. (метакогнітивний рівень);

– систему життєвих завдань на саморозвиток, що поєднує окремі смислові одиниці самоконструювання майбутнього, спрямовані на розвиток рефлексивних здібностей до самопізнання, саморегуляції, самовизначення та самоздійснення (особистісний рівень).

Методи та методики. Розроблена нами процедура спеціального семантичного диференціала, шкали якого придатні для оцінювання різних форм внутрішньої активності суб'єкта, дозволила нам визначити особливості сформованості системи критеріїв оцінювання кожного досліджуваного. Індивідуальні структури узагальнених характеристик (факторів), які використовуються суб'єктами для опису та оцінки різних форм своєї рефлексивної активності, визначалися за допомогою процедури факторного аналізу. Досліджувані за 45 ознаками-шкалами оцінювали 6 об'єктів: "я, який вирішує типову задачу", "я, який розв'язує задачу на кмітливість", "я, який розв'язує конфліктну ситуацію", "мій ідеал", "мої максимальні можливості на даний час", "стан, необхідний для успішного навчання".

Для визначення кількісних та якісних показників, що відображають різні аспекти сформованості прогностичних здібностей, була застосована модифікація методики "Прогностична задача" Л. О. Регуш, Н. Л. Сомової. Чотири задачі, які розв'язували досліджувані, були орієнтовані на визначення рівня розвитку прогностичних здібностей до встановлення причин та наслідків життєвих подій, планування суб'єктивно значущих подій та формування обґрунтованих перспектив розвитку власного життя.

Розроблена нами у співавторстві з Я. О. Домановою методика "Життєві завдання на саморозвиток" дозволила визначити рівень значущості завдань на розвиток окремих рефлексивних здібностей, що локалізовані в двох часових проміжках: сьогодні та в найближчому майбутньому (через 2-3 роки). Серед завдань на саморозвиток ми виокремили завдання на розвиток здібностей до самопізнання, саморегуляції, самовизначення та самоздійснення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З метою перевірки наявності трьох незалежних рівнів у структурі оцінно-мотиваційного компонента ми застосували процедуру факторного аналізу даних (STATISTICA 10.0), яка дозволила нам визначити склад трьох незалежних факторів, зміст яких відповідає когнітивному, метакогнітивному та особистісному рівням функціонування рефлексивної компетентності.

Склад першого фактора представлений у таблиці 1. Показники, що його сформували, відображають різні аспекти когнітивної складності як головної інтегративної властивості системи критеріїв оцінювання власної рефлексивної активності. Рівень когнітивної складності системи характеризує структурні властивості тих узагальнюючих критеріїв, які можуть бути використані для оцінювання різних форм активності та їх результатів. Даний показник поєднує міру диференціації системи (наскільки складним та багатовимірним є сприйняття даної галузі досвіду) та її

інтеграції (ступінь упорядкованості елементів системи, наявність розвиненої мережі взаємозв'язків між підсистемами).

Звернімо увагу на той факт, що до складу даного фактора увійшов показник рівня інтеграції системи критеріїв оцінювання (0,94), але в ньому відсутній показник рівня диференціації. Отже, загальний рівень сформованості усієї системи оцінювання більшою мірою залежить від рівня інтеграції окремих компонентів структури. Ми припускаємо, що подібна перевага тенденцій до інтеграції є тимчасовим станом системи, розвиток якої в подальшому приведе до збільшення ролі диференційних процесів. Поширення рефлексивного досвіду напряду пов'язане з використанням мовленнєвих засобів для оцінки та опису власної поведінки, думок та переживань. Збільшення обсягу мовленнєвих конструкцій, придатних для опису подій внутрішнього світу та специфіки внутрішньої діяльності, та підвищення рівня їх артикульованості та диференційованості сприятиме здійсненню розчленування чуттєвого досвіду і отриманню "більш дрібних інваріантів з сенсорно-перцептивних потоків" [6, с. 331].

Таблиця 1

Структура оцінно-мотиваційного компонента на когнітивному рівні

№	Показники	Факторне навантаження
1	Кількість незалежних значущих факторів	-0,70
2	Відсоток сумарної дисперсії, яку пояснює головний фактор	0,90
3	Кількість змінних, що увійшли до складу першого фактора	0,89
4	Коефіцієнт Банністера головного фактора	0,93
5	Рівень інтеграції системи критеріїв оцінювання рефлексивної активності	0,94
6	Рівень когнітивної складності системи критеріїв оцінювання	0,92
7	Загальний рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності особистості	0,53

Така перевага за інтенсивністю вираженості тенденції до інтеграції ставить під сумнів ортогенетичний закон, що вказує на єдину лінію розвитку системи: через збільшення інтеграції та диференціації. "Усюди, де є розвиток, він йде від станів відносної глобальності і відсутності диференціації до станів більшої диференційованості, артикульованості й ієрархічної інтеграції. Органічний розвиток – це завжди поступово зростаюча диференціація, ієрархічна інтеграція і централізація всередині генетичного цілого" [6, с. 71]. При такому підході будь-яке зниження досягнутого рівня диференційованості та інтегрованості системи означає її регрес. Однак на сучасному етапі розвитку психологічних знань дослідники (М. М. Луковніков, О. М. Подьяков, Н. І. Чуприкова та ін.) розглядають різні форми співвідношення процесів диференціації та інтеграції системи в процесі її розвитку. Так, О. М. Подьяков показав, що системи можуть рухатися в своєму розвитку за принципово різними нелінійними траєкторіями у просторі "інтегрованість – диференційованість – зрілість" [2]. Домінуюча роль процесів інтеграції властива системам, які розвиваються

шляхом надбудовування більш високих, узагальнюючих рівнів, які підпорядковують собі рівні нижчого порядку за рахунок їх координації та перебудови функціонування. При цьому утворення нових рівнів може вступати у конфліктні взаємодії з утвореннями попередніх рівнів. В результаті такої взаємодії формується нова цілісність, що характеризується новим рівнем інтегрованості та диференційованості.

У таблиці 2 відображений склад другого фактора, що характеризує особливості організації оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності на метакогнітивному рівні функціонування. Усі показники, що утворили даний фактор, відображають характер сформованості здібностей до прогнозування власної активності.

Таблиця 2

**Структура оцінно-мотиваційного компонента
на метакогнітивному рівні**

№	Показники	Факторне навантаження
1	Рівень суб'єктивної активності в визначенні причин	0,66
2	Рівень суб'єктивної активності в визначенні наслідків	0,78
3	Рівень широти прогностичної активності при визначенні наслідків	0,67
4	Частота наближених в часі наслідків проблемно-конфліктної ситуації	0,54
5	Частота негативних прогнозів	0,62
6	Рівень диференційованості плану	0,66
7	Рівень широти пошуку при висуванні гіпотез	0,54
8	Рівень сформованості здібності до розуміння наслідків подій життєдіяльності	0,62
9	Рівень сформованості здібності до планування власної активності	0,69
10	Рівень сформованості здібності до визначення перспектив розвитку майбутнього	0,71
11	Загальний рівень сформованості здібностей до прогнозування власної активності	0,94
12	Загальний рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності особистості	0,63

Період стрімкого розвитку прогностичних здібностей особистості припадає на юнацький вік. Хоча рівень розвитку прогностичних здібностей на пряму залежить від рівня розвитку мисленнєвих можливостей суб'єкта, пік розвитку здібностей до прогнозування не збігається, за даними Л. О. Регуш, з періодом суттєвих структурних перетворень основних мисленнєвих процесів. Основна причина такого відставання зумовлена тим, що кількісні та якісні властивості системи прогностичних здібностей залежить не лише від рівня зрілості когнітивних процесів, а й від рівня сформованості системи саморегуляції особистості, характеру процесів соціального зростання, розвитку мотиваційної та емоційної сфер особистості. Важливою умовою розвитку даних здібностей є збагачення досвіду пізнавальної діяльності та усвідомлене використання набутих знань та вмій в ході рефлексивної активності. Л. О. Регуш виокремила такі аспекти розвитку системи досвіду особистості, що впливають на рівень різних прогностичних здібностей: розширення кола знань та досвіду

почуттів, розвиток словникового фонду, розумінням зв'язків і відносин між явищами навколишнього світу [4, с. 245].

З чотирьох здібностей до прогнозування, які ми досліджували, до складу фактора увійшли показники сформованості трьох. Отже, рівень розвитку оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності більшою мірою залежить від здібностей суб'єкта визначати перспективи розвитку свого життя (0,71), дещо меншою мірою залежить від рівня сформованості здібностей планувати свою активність (0,69) та визначати наслідки власних дій, певних подій життєдіяльності (0,62). Показник сформованості здібності визначати причини подій не увійшов до складу фактора, оскільки періодом активного зростання цієї здібності є підлітковий період, коли в підлітків зростають можливості здійснювати співвіднесення минулих подій з актуальними за рахунок розвитку когнітивної рефлексії.

Подальший розвиток системи прогностичних здібностей в юнацькому віці Л. О. Регуш пов'язує з впливом таких факторів, як розвиток різних форм рефлексії, ускладнення процесів цілепокладання, структурні перетворення в системі поняттєвого мислення та підвищення рівня розумових процесів. Так, наприклад, рівень розвитку рефлексії найбільш сильно впливає на усвідомлення імовірного характеру прогнозування, мети плану, що розробляє суб'єкт, етапів процесу прогнозування. Від рівня розвитку аналізу та синтезу залежать повнота виділення причин і наслідків, обсяг операцій планування, широта пошуку при висуванні гіпотез та ін. Рівень узагальнення мисленнєвих процесів проявляється в значущості причинно-наслідкових зв'язків, що виокремлює суб'єкт, у рівні вербального узагальнення прогнозів [4].

Згідно з нашими даними, найбільш суттєвими характеристиками системи прогностичних здібностей осіб юнацького віку є рівень суб'єктивної активності у визначенні причинно-наслідкових зв'язків між різними подіями життєдіяльності (0,66 та 0,78 відповідно), які залежать від ступеня усвідомлення свого досвіду та рівня мотивації пошукової активності. Найбільшу вагу в складі фактора має показник, що відображає рівень активності суб'єкта у визначенні наслідків подій, оскільки саме в юнацькому віці ставлення до майбутнього стає важливим фактором. Вихід за межі власного досвіду завдяки розвитку вмінь змінювати позицію в ході аналізу подій свого життя дозволяє юнакам застосовувати як дедуктивні, так і індуктивні механізми визначення наслідків.

Наступним важливим аспектом системи прогностичних здібностей є широта прогностичної активності при визначенні наслідків (0,67) та при висуванні припущень щодо можливих варіантів розвитку власного життя (0,54). В юнацькому віці за рахунок підвищення гнучкості розумових процесів у суб'єкта формується здатність змінювати план розгляду подій, переходити з плану актуальності в план минулого та майбутнього, навіть у метаплан аналізу подій, який припускає регулювання власних процесів інтелектуальної активності завдяки усвідомленню загальних принципів взаємодії суб'єкта з об'єктом, інтеракції між суб'єктами. Така зміна плану

розгляду подій дозволяє формувати новий погляд на проблемно-конфліктну ситуацію, на своє місце в ній. Визначення різних аспектів дійсності дозволяє спрогнозувати і різні наслідки ситуації, побачити різні варіанти розвитку подій в майбутньому.

Л. О. Регуш вказує, що в юнацькому віці розвивається здібність суб'єктів створювати більш віддалені прогнози на майбутнє, що говорить про поступове формування в них часової перспективи. Збільшується часовий масштаб можливих наслідків ситуації, узагальнених перспектив на майбутнє. Стосовно подій власного життя ми спостерігаємо таку закономірність: досліджувані визначають більше віддалених в часі наслідків, ніж наближених. Ми пояснюємо це дією захисних механізмів: бажання відтермінувати в часі негативні наслідки, які потребують активного втручання та розв'язування. Однак, саме здатність виокремлювати наслідки, наближені до проблемно-конфліктної ситуації (0,54), визначає рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності на метакогнітивному рівні, оскільки вона пов'язана з прийняттям відповідальності та формуванням готовності до розв'язування проблеми заради запобігання появи негативних наслідків.

Особам юнацького віку властиво бачити більше негативних наслідків, ніж позитивних при аналізі проблемно-конфліктних ситуацій (0,62). Серед характеристик здібності до планування різних форм власної активності важливу роль відіграє показник диференційованості планів (0,66). Отже, важливе місце в системі прогностичних здібностей юнаків займає здібність до формування детальних планів, які враховують різні аспекти майбутньої активності суб'єкта. Висока деталізованість планів дозволяє зменшити ступінь невизначеності власних дій, сформувати ті орієнтири, які дозволять досягнути прогнозованого результату.

Таким чином, ми можемо розширити список властивостей функціонування прогностичних здібностей, які виокремила Л. О. Регуш, тими, які стосуються прогнозування подій власної життєдіяльності. Найбільш суттєвими властивостями розвитку системи здібностей до прогнозування, за даними Л. О. Регуш, є підвищення рівня перспективності прогнозів та наслідків, обґрунтованості прогнозів та перспектив, врахування імовірнісної природи майбутнього. Розвиток різних форм рефлексивної активності сприяє усвідомленню мети планів, підвищенню рівня узагальненості вербального вираження прогнозів [4]. Згідно з нашими даними, система здібностей до прогнозування подій власної життєдіяльності характеризується активністю суб'єкта у визначенні причин та наслідків подій, сформованістю установки на розгляд різних категорій наслідків та врахування декількох варіантів розвитку подій при виокремленні перспектив на майбутнє, детальністю розробки планів власної активності, представленістю в визначених наслідках певної кількості негативних прогнозів, наближених у часі до проблемно-конфліктної ситуації.

Зміст третього фактора включає показники, що відображають особливості функціонування оцінно-мотиваційного компонента

рефлексивної компетентності на особистісному рівні (див. табл. 3).

Таблиця 3

Структура оцінно-мотиваційного компонента на особистісному рівні

№	Показники	Факторне навантаження
1	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до самопізнання в теперішньому	0,63
2	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до саморегуляції в теперішньому	0,62
3	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до самовизначення в теперішньому	0,63
4	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до саморегуляції в майбутньому	-0,61
5	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до самовизначення в майбутньому	-0,68
6	Рівень актуальності завдання на розвиток здібностей до самоздійснення в майбутньому	-0,61
7	Показник актуальності життєвих завдань в теперішньому	0,76
8	Показник актуальності життєвих завдань в майбутньому	-0,78
9	Показник насиченості теперішнього життєвими завданнями	0,83
10	Загальний рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності особистості	0,43

Найбільш значущим показником у структурі даного фактора є показник насиченості теперішнього життєвими задачами (0,83), що відображає характер сформованості всієї системи життєвих завдань на саморозвиток та враховує два аспекти: рівень актуальності завдань в різні часові періоди (теперішньому та майбутньому) та відносну перевагу рівня актуальності завдань в теперішньому над рівнем актуальності їх у майбутньому (схильність протидіяти тенденції до відтермінування процесу розв'язування даних завдань на певний термін). Слід зазначити, що виражена тенденція протидіяти бажанню відкласти ці завдання на більш пізній період має велике значення факторного навантаження за модулем (-0,78), а отже суттєво впливає на особливості функціонування оцінно-мотиваційного компонента на особистісному рівні рефлексивної компетентності. Поєднання високої актуальності життєвих завдань на саморозвиток в теперішньому з установкою протидіяти бажанням відтермінувати вирішення цих завдань на майбутнє формує у суб'єкта готовність вирішувати життєві завдання на саморозвиток в актуальний період життя. Міра вираженості даної готовності і розглядається нами в якості загального показника насиченості теперішнього життєвими завданнями.

З окремих завдань до складу фактора увійшли завдання на самопізнання (0,63), самовизначення (0,62) та самоздійснення (0,63) в актуальному проміжку часу та завдання на саморегуляцію (-0,61), самовизначення (-0,68) та самоздійснення (-0,61) в найближчому

майбутньому. Найбільший вплив на рівень показника сформованості усього оцінно-мотиваційного компонента має показник актуальності завдань на самовизначення в майбутньому (-0,68). Отже, чим більше завдань на самовизначення відкладено суб'єктом на 2-3 роки, тим менш сформованим є його оцінно-мотиваційний компонент рефлексивної компетентності. Найбільш високі значення за показником сформованості даного компонента компетентності мають ті суб'єкти, що не відкладають на майбутнє розв'язування завдань на визначення власної позиції, на пошук сенсу свого життя, на виокремлення пріоритетних для себе цінностей та принципів. Такі особи виявляють готовність здійснювати усвідомлений вибір як важливу подію свого життя, що не тільки відсікає інші можливі альтернативи, але й примушує приймати особистісну відповідальність за результати цих подій.

Узагальнюючи результати, отримані за процедурою факторного аналізу, ми можемо стверджувати, що структура оцінно-мотиваційного компонента характеризується низькою інтегрованістю, оскільки відсутніми є міжрівневі значущі кореляційні зв'язки, а факторна структура кожного рівня містить лише показники, що відображають особливості функціонування оцінно-мотиваційного компонента саме на даному рівні компетентності. Отже, даний компонент рефлексивної компетентності поєднує три незалежні утворення, що сформувалися в ході набуття суб'єктом рефлексивного досвіду і які на даному рівні розвитку системи не впливають один на одного. Така дифузність структури свідчить про недостатній рівень сформованості даного компонента. Ми можемо припустити, що саме в юнацькому віці розпочинається формування та розвиток складових оцінно-мотиваційного компонента компетентності в напрямку підвищення диференціації, що в подальшому призведе до збільшення рівня інтеграції його рівнів організації та окремих структурних компонентів.

Результати множинного регресійного аналізу дозволили нам уточнити внутрішню структуру оцінно-мотиваційного компонента, визначивши рівень впливу кожної його складової на показник загального рівня сформованості. Даний показник розраховувався як сума трьох стандартизованих оцінок, представлених у шкалі станайнів, що відображають міру сформованості психічних утворень на трьох рівнях функціонування рефлексивної компетентності.

Отримані дані свідчать, що найбільший вплив на рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента здійснює показник, що відображає особливості функціонування його на метакогнітивному рівні ($\beta=0,57$; $\alpha \geq 0,999$). Саме розвиток даної складової дозволить сформувати внутрішні умови, сприятливі для розвитку інших елементів. Так, розвиток системи прогностичних здібностей стосовно власної активності буде сприяти розвитку здібностей до прогнозу поведінки інших осіб, що суттєво зменшить неузгодженість власних очікувань та оцінок, які дають суб'єкту інші особи. Зменшення сили "афекту неадекватності" між очікуваними оцінками та самооцінками є важливим показником розвитку системи оцінювання в юнацькому віці в напрямі становлення більш адекватної

самооцінки, розвитку адекватних очікувань оцінок себе з боку оточуючих, формування більш зрілих суджень відносно інших.

Розвиток системи здібностей до прогнозування створюватиме сприятливі умови і для формування життєвих завдань на саморозвиток, для підвищення рівня їх значущості в системі інших задач. Усвідомлення можливих перешкод, які з імовірністю будуть виникати на шляху досягнення поставленої мети, стимулюватиме суб'єкта до пошуку оптимальних засобів їх подолання. Такий пошук неможливий без оцінки наявних внутрішніх ресурсів, без співвіднесення їх з вимогами реальності, без розуміння власних потенційних можливостей. Оцінка власних якостей як недостатніх для розв'язування поставлених задач буде стимулювати суб'єкта до пошуку засобів їх компенсації (самопізнання), до опанування переживань, що виникають з приводу невдач та очікувань, до мобілізації ресурсів (саморегуляція), до зміни свого ставлення до життєвих подій (самовизначення), до конструювання інших засобів, які дозволять отримати бажаний результат (самоздійснення). Тобто, для суб'єкта буде актуальним ставити перед собою та вирішувати задачі на розвиток своїх здібностей, поповнення знань, корекцію певних властивостей тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, оцінно-мотиваційний компонент вносить свій вклад в реалізацію головної функції рефлексивної компетентності (накопичення та впорядкування одиниць досвіду, що формуються в ході рефлексивної активності). Упорядкування елементів системи відбувається внаслідок оцінювання результатів активності суб'єкта за різними критеріями, які утворюють єдину систему. Дана система критеріїв оцінювання поєднує різні об'єктивні та суб'єктивні параметри, за якими суб'єкт може охарактеризувати прояви власної рефлексивної активності та описати отримані в ході її результати.

На підставі оцінок вже завершених актів та дій формуються уявлення суб'єкта про імовірнісні результати своєї активності в майбутньому, відбувається проектування на найближче та віддалене майбутнє. Досвід успішної та неуспішної поведінки впливає на характер суб'єктивних прогнозів, а також стимулює особистість до усвідомлення підстав таких передбачень, до поширення уявлень про себе як суб'єкта даної форми активності. Суб'єкт починає усвідомлювати свої сильні сторони та слабкості, які перешкоджають досягненню максимально ефективного результату, та визначає перспективи подальшого розвитку своїх можливостей, які в формі задач конструюють простір майбутнього, виокремлюючи в ньому певні орієнтири, що фіксують бажане майбутнє та стимулюють суб'єкта до активної внутрішньої діяльності (самопізнання, саморегуляції, самовизначення та самоздійснення). Отже, в системі рефлексивної компетентності формуються мотиви саморозвитку особистості, які "свідомо відображають майбутнє на основі використання минулого досвіду" [1, с. 83].

Специфічною функцією оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності є оцінка минулих подій внутрішньої

активності, на підставі якої формуються очікування на майбутнє та визначаються мотиви саморозвитку. Оцінки сприяють констатації та закріпленню позитивних результатів в пам'яті. Імовірнісні прогнози формують готовність суб'єкта до зустрічі з певними подіями, налаштовують програми поведінки, визначають бажані результати як орієнтири для майбутньої активності. Сформовані життєві завдання виконують функцію внутрішніх мотиваторів, які стимулюють особистість до розвитку власних здібностей, до реалізації свого потенціалу.

Внутрішня структура даного компонента рефлексивної компетентності є ще недостатньо сформованою, низький рівень інтеграції окремих складових не дозволяє системі ефективно компенсувати недорозвиток певних елементів. Розрізненість складових оцінно-мотиваційного компонента є індикатором низького рівня усвідомлення суб'єктом свого попереднього рефлексивного досвіду, його неготовності залучати сформовані вміння та знання до розв'язування актуальних ситуацій. Найбільший вплив на рівень сформованості оцінно-мотиваційного компонента здійснює показник, що відображає характер сформованості системи здібностей до прогнозування власної активності. Це підтверджує наше припущення про системотвірну функцію структур метакогнітивного рівня, які організовують навколо себе інші структури системи.

1. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2011. – 512 с.
2. *Подьяков А. Н.* Зрелость и незрелость в контексте ортогенетического закона развития / А. Н. Подьяков // Феномен и категория зрелости в психологии / Отв. Ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. – С. 47–60.
3. *Потапова М. Г.* Развитие прогностических способностей как условие профессионального самоопределения личности в юношеском возрасте : Кандидатская диссертация / М. Г. Потапова. – Астрахань, 2006. – 196 с.
4. *Регуш Л. А.* Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.
5. *Хомуленко Т. В.* Психология темпоральности личности / Т. В. Хомуленко, С.И. Бабатина. – Херсон : Видавництво ПП Вишемирський В. С., 2014. – 236 с.
6. *Чуприкова Н. И.* Психология умственного развития: Принцип дифференциации / Н. И. Чуприкова. – М. : АО "Столетие", 1997. – 480 с.

REFERENCES

1. *Ilin, E. P.* (2011). Motivatsiya i motivy [Motivation and motives] / E. P. Ilin. – SPb. : Piter (rus).
2. *Poddyakov, A. N.* (2007). Zrelost i nezrelost v kontekste ortogeneticheskogo zakona razvitiya [Maturity and immaturity in the context of the law of the orthogenetic development] / A.N. Poddyakov // Fenomen i kategoriya zrelости v psikhologii / Отв. red. A.L. Zhuravlev, E.A. Sergienko. – М. : Izd-vo "Institut psikhologii RAN", 47–60 (rus).
3. *Potapova, M. G.* (2006). Razvitiye prognosticheskikh sposobnostei kak uslovie professionalnogo samoopredeleniya lichnosti v yunosheskom vozraste: Candidate's thesis [Development of the prognostic abilities as a condition of the professional self-identity in adolescence] / M.G. Potapova. – Astrakhan (rus).
4. *Regush, L. A.* (2003). Psikhologiya prognozirovaniya: uspehi v poznanii budushchego [Psychology prediction: progress in understanding the future] / L.A. Regush. – SPb. : Rech (rus).

5. Khomulenko, T. B. (2014). Psikhologiya temporalnosti osobistosti: vikovy aspekt [monografiya] [Psychology of the personality's temporality: age aspect [monograph] / T. B. Khomulenko, S. I. Babatina. – Kherson : Vydavnytstvo PP Vyshemyrskyi V.S (ukr).
6. Chuprikova, N. I. (1997). Psikhologiya umstvennogo razvitiya: Printsip differentsiatsii [Psychology of the mental development: The principle of differentiation] / N. I. Chuprikova. – M. : AO "STOLETIYE" (rus).

Olena Savchenko

**THE VALUE-MOTIVATIONAL COMPONENT OF THE PERSONALITY'S
REFLEKTIVE COMPETENCE**

In the article the reflective competence is seen as an integrative personal formation which develops in the process of acquiring of the reflective experience, when the subject is using various forms of the reflective activity for the solving of specific reflective tasks. In the structure of the reflective competence the value-motivational component performs such functions: an evaluation of forms of the reflective activity and its results, a prediction of the possible changes in the process of solving of the problem-conflict situations, a determining of the priorities for further development of himself as a subject of the reflective activity.

The system of the criteria of an evaluating of the reflective activity's forms functions on the cognitive level of the reflective competence. The level of the cognitive complexity is the basic feature of this system. The predictive abilities' system, that allows to form the expectations of the activity's results, presents the value-motivational component on the metacognitive level. The system of the life tasks for the self-development, which stimulates the subject to make efforts to develop his own qualities, to form specific skills and knowledge, functions on the personal level. The fragmentation of the elements is an indicator of the incompleteness of the formation of the internal structure of the value-motivational component. The low level of integration of the separate elements does not allow effectively to compensate the functioning of the unformed elements of the system. The index of the formation of the abilities to predict his own activity has the greatest meaning in the internal structure of the value-motivational component. These data confirm the hypothesis about the system-forming function of the metacognitive structures that unite other structures. Thus the development of the predictive abilities will promote the increase of the abilities to the prediction of the others' behavior. An adequate assessment of other people significantly reduces the inconsistency of his own expectations and estimations of others. The development of the predictive abilities creates favorable conditions for the formation of the life tasks for the self-development to increase their value in the system of other tasks.

Keywords: *reflective experience, reflective competence, value-motivational component of competence, cognitive complexity, predictive ability, life task.*